

MICHAEL AUGUSTÍN

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika

VÝSKUM DEMOKRACIE V POSTPOZITIVISTICKEJ VEDE. O METODOLOGICKÝH OTÁZKACH TEÓRIÍ DEMOKRACIE

DEMOCRACY RESEARCH IN POST-POSITIVIST SCIENCE. ON METHODOLOGICAL ISSUES IN THEORIES OF DEMOCRACY

The paper presents several remarks on the theoretical-philosophical context on which the research of democracy is based in post-positivists science. It deals with democracy as a phenomenon formed by cognitive processes through language that becomes the subject of scientific research for the purpose of knowledge systematization. The linguistic turn helps us to grasp the knowledge of democracy as historically limited and trapped in the discourses of the time. It is therefore crucial to understand that we can only approach democracy through the ideas that people have created in a given historical period. At the same time, we will look at theories of democracy as part of social science theories. The paper elaborates on Karl Popper's critique of methodological naturalism and historicism which is applied to theories of democracy, and shows how this perspective can be useful for democracy research.

Key words: democracy, theories of democracy, linguistic turn, post-positivism, methodological naturalism, historicism

Úvod

Určité sklamanie, ktoré v teóriách demokracie plynie z tradičných ideových východísk a výskumných prístupov k problému demokracie, nás privádza k otázke, ako sa dostať von zo začarovaného kruhu, do ktorého sa dostáva každý, kto venuje pozornosť tendenciám vo vnútri demokratických režimov. Premýšľať o tom, ako byť prínosný a nevytvoriť len ďalší nový teoretický prístup, ktorý sa stratí v množstve dosiaľ publikovanej literatúry, je ako hľadanie novej pôdy vo svete, v ktorom už všetka „zem“ bola objavená a zmapovaná. Iste je prítiažlivé venovať pozor-

nosť súčasným výzvam demokracie, hľadať odpovede a východiská z problémov, ktoré teórie demokracie identifikujú v demokratických režimoch a pomenúvajú ich: oligarchizácia politiky, vplyv nadnárodných korporácií a finančných skupín na tvorbu legislatívy a politik, depolitizácia v rozmanitých aspektoch, úpadok straníctva či fenomén populizmu.¹ Môže byť zaujímavé hľadať spôsoby, ako zapojiť väčšiu časť občianskej spoločnosti do spolurozhodovania, ako riešiť voličský abstencionizmus, ako vytvoriť väčší deliberatívny a rozhodovací priestor pre občanov, priblížiť ľuďom činnosť zastupiteľských inštitúcií, ale aj posilniť mechanizmy priameho občianskeho rozhodovania. To všetko dnes autori, ktorí píšu o demokracii, robia a existuje v tejto oblasti nepreberné množstvo literatúry pre každého, kto chce na tieto témy nadviazať.

Teórie demokracie si vytyčujú oblasť svojho skúmania, ktorú následne opisujú, formulujú pojmy, typológie, vytvárajú koncepcie, modely a zovšeobecnenia a taktiež sa podrobujú vnútornej konfrontácii, kritike a revíziám. Cieľom tejto štúdie je formulovať niekoľko poznámok k tomu, ako je možné pristupovať k výskumu demokracie v súčasnej vede, predovšetkým v súvislosti s predpokladmi, z ktorých vychádza postpozitivistická veda.

V nasledujúcich dvoch kapitolách ozrejmime teoreticko-filozofický kontext, z ktorého možno vychádzať pri skúmaní demokracie. Pozerať sa na problém demokracie ako na problém jazyka umožnila zmena filozofickej paradigmy prostredníctvom tzv. obratu k jazyku. Neobmedzujeme sa však iba na východiská teoretikov analytickej filozofie. Demokracia ako problém jazyka je – práve prostredníctvom jazyka – produkt myslenia v rámci konkrétnej historickej epochy. Pri našom pokuse uchopiť demokraciu ako problém jazyka nemôžeme opomenúť, že vo svojich dôsledkoch je demokracia časovo (historicky) a priestorovo (kultúrne) limitovaný pojem. Preto okrem jedného z významných predstaviteľov lingvistického obratu, akým je Ludwig Wittgenstein, vychádzame taktiež z Immanuela Kanta, Michela Foucaulta či Martina Heideggera. Historickosť myslenia a vedenia sa dotýka odborných diskurzov spoločenských vied, kam nepochybne patria aj teórie demokracie. Druhý kontext je kontext demokracie ako predmet výskumu spoločenských vied. Tu sa pozrieme na teórie demokracie ako na súčasť spoločenskovedných teórií. Prepožičiame si kritiku metodologického naturalizmu a historicizmu postpozitivistického filozofa vedy Karla Poppera, ktorú aplikujeme na teórie demokracie, a ukážeme, ako táto perspektíva môže byť užitočná pre výskum demokracie.

¹ Pre stručný prehľad o prístupoch k pojmu „kríza demokracie“ pozri bližšie úvod k BÍBA, Jan – ZNOJ, Milan (eds.). A crisis of democracy and representation. In: *Filozofický časopis*. Special issue, 2017, č. 1 alebo DUFEK, Pavel – BAROŠ, Jiří. Krize liberální demokracie a politická teorie: úvodní poznámky. In: DUFEK, Pavel – BAROŠ, Jiří (eds.). *Liberální demokracie v době krize. Perspektiva politické filosofie*, Praha – Brno : Sociologické nakladatelství – Masarykova univerzita, 2019, s. 16 – 17.

Demokracia a obrat k jazyku: pojem uväznený v diskurzoch doby

Stabilita a nemennosť stredovekého svetského i duchovného poriadku, ktorá stála na základoch kresťanských doktrín ponúkajúcich transcendentálny legitimizačný rámec pre spoločenské normy, nebola s príchodom novovekého osvietenského myslenia jasne preťatá. „Večné“ a nadhistorické pravdy náboženstva boli nahradené pravdami vedy, ktoré mali právo vyslovovať výroky s objektívnou, univerzálnou platnosťou. Až postmoderné myslenie s J. F. Lyotardom poukázalo nielen na to, že končia metanaratívne, veľké rozprávania, ale podrobilo kritike túto schopnosť modernej vedy potvrdzovať jedinú pravdu vedy.² Postmodernizmus ukázal, že žiadne pojmy, identity, predstavy o svete nie sú prirodzené ani dané³, hoci nie sú ani úplne náhodné, sú predsa len konštrukciami, ktoré vznikajú na základe určitej historickej skúsenosti v danom kultúrnom kontexte.⁴

Teórie demokracie sú sociálnymi konštrukciami, výtvorom kognitívnej činnosti.⁵ Nie však v zmysle nejakej náhody alebo relatívnosti. Vedenie je sociálne podmienené a ovplyvnené je aj vnútorným svetom jednotlivca. Sociálne podmienená nemôže byť biologicky daná architektúra myslenia ľudského jedinca, iba to, čím ju človek naplní. Keďže teórie demokracie sú produktom myslenia a následne aj rečových aktov, teda práve cez jazyk ako médium sú formulované problémy, ktoré vedenie identifikuje, pomenováva a opisuje, z tohto dôvodu má význam nahliadať na demokraciu ako problém jazyka.

Tradičný pohľad, ktorý v novovekej politickej filozofii väčšinu času dominoval a vrcholil v logickom pozitivizme Viedenského krúžku, sa zakladal na predpoklade, že pojmy ako „sloboda“, „rovnosť“ alebo „demokracia“ majú svoje pravdivé a správne významy. Giovanni Sartori následne predstavil flexibilnejší prístup, podľa ktorého môžu byť politické koncepty relatívne vzhľadom na jazyk určitej politickej orientácie (napríklad rovnosť je iná pre liberála a iná pre konzervatíva alebo socialistu).⁶

Najväčším prelomom vo filozofii 20. storočia bola zmena, ktorá priniesla odklon od záujmu o obsah textov a filozofiu vedomia. Lingvistický obrat (obrat k jazyku)⁷ preniesol svoju pozor-

² LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 114 – 118.

³ Snažia sa nás o tom presvedčiť fundamentalistické hnutia, ktoré pojmom „Boh“ alebo „národ“ pripisujú daný charakter, akoby dekonštrukcia a postmodernizmus ani neprišli. Treba to chápať ako prvú reakciu na dekonštrukciu, keď sa všetky pojmy a identity rozpadli na elementárne častice a objavila sa reakcia v podobe potreby mať pevný, jasný poriadok a pevné body v našich životoch (HAUSER, Michael. *Kopat do žuly motykou. Rozhovory s Michaelem Hauserem*. Praha : Rybka Publishers, 2014, s. 165).

⁴ HAUSER, ref. 3, s. 165.

⁵ Zámerne sa vyhýbame pojmu „konštrukt“, často používaný aj v konotáciách, ktorými sa snaží nabudiť dojem, že je niečo umelo vytvorené bez nejakej väzby na skutočnosť. Niekedy dokonca nadobúda význam, že jav, ktorý označíme ako „konštrukt“, je niečo ako „výmysel“. Nemáme teda na mysli niečo, čo by nebolo vzťahované na realitu alebo by nebolo racionálne konštruované.

⁶ SARTORI, G. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. Beverly Hills : Sage, 1984.

⁷ Dôležitou poznámkou je, že kým väčšine filozofov, ktorí sú prevažne zahrňovaní do kategórie analytickej filozofie, je nejaká forma obratu k jazyku vlastná, všeobecne neplatí, že každý, kto je považovaný za analytického filozofa, staval svoje myslenie na obrate k jazyku, a tiež neplatí to, že každý filozof, ktorý vykonal určitú formu obratu k jazyku, bol automaticky analytickým filozofom (PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytickej filozofie*. Praha : Filosofia, 2005, s. 20).

nosť na štruktúru (obsah) jazyka, na to, ako sa významy odrážajú v tejto štruktúre. Skúmanie, ktorého predmetom je jazyk, sa usiluje aj o spresnenie jazyka, jazykových vyjadrení, pretože sa ukázalo, že mnohé filozofické problémy existujú z dôvodu nepresných významov, nedokonalosti jazyka alebo z nepoznania zákonitostí fungovania jazyka, jeho možností a limitov. Obrat k jazyku uprednostňuje skúmať problémy našej reality prostredníctvom riešenia otázok, ktoré sa dotýkajú používania jazyka, pretože ním reprezentujeme náš svet. Jazyk, ktorým hovoríme, je práve tým médiom, v ktorom sa jednotlivé problémy formulujú.⁸ V súlade s obratom k jazyku sú politické problémy konštituované cez text a reč.

Práve preto, že *demokracia* je konfúzny pojem, ktorý sa používa v mnohých súvislostiach, má množstvo významov, už len keď si predstavíme, akým spôsobom sa narába s prívlastkom „demokratický“ a na označovanie akého množstva vecí a praktík slúži, oveľa užitočnejšie než vytváranie nových teórií je potrebný opis a analýza toho, čo sa deje pri používaní týchto slov.

Keď Ludwig Wittgenstein píše, že „slovo má ten význam, ktorý mu niekto dal“⁹ a „význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči“,¹⁰ má na mysli, že verbálne definície pre nás nie sú zdrojom žiadnych nových informácií, a preto žiada, aby sme sa zriekli definícií slov či priradovania významov slovám a pozreli sa skôr na to, ako sa dané slovo používa, a až vtedy podľa neho môžeme pochopiť, čo dané slovo znamená.¹¹ Teórie demokracie majú veľa spoločného s jazykovými hrami a aj v rámci súčasnej politickej teórie je týchto jazykových hier množstvo. Rôzne prístupy a argumentačné prúdy používajú rôzne jazykové hry a dôjsť k uspokojivému záveru preto ani nie je možné. Neskorý Wittgenstein presne neuvádza, čo je jazyková hra, myslí si však, že medzi jednotlivými jazykovými hrami je možné nájsť vzťahy a podobnosti.¹² Preto je potrebné sa pozrieť na to, ako autori narábajú s niektorými pojmi v konkrétnych jazykových hrách v rámci teórií demokracie. Ak sa usilujeme porozumieť vedeniu našej alebo ktorejkoľvek inej doby, o to viac je potrebné byť citlivý na chápanie jednotlivých jazykových hier.

Idey nemožno pochopiť samy osebe mimo ich historický a sociálny kontext, separovane od svojho pôvodu a významu. Akékoľvek snahy uchopiť demokraciu v nadhistorickom kontexte robia z nej vyprázdnený pojem. Immanuel Kant v *Kritike čistého rozumu* vyčleňuje dva druhy poznania: aposteriórne – empirické – poznanie, ktoré má svoj zdroj v skúsenosti, a hoci všetko naše poznanie sa začína skúsenosťou, nepochádza len zo skúsenosti, ale existuje nezávisle od skúsenosti; nazýva sa apriórne poznanie.¹³ Nejde však o apriórne poznanie, ktoré sme viac-menej prevzali zo skúsenosti (poznatok vyplývajúci zo skúsenosti niekoho iného v minulosti). V prípade

⁸ PEREGRIN, ref. 7, s. 18.

⁹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 61.

¹⁰ WITTGENSTEIN, L. *Filosofická zkoumání*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 34.

¹¹ SAČKOVÁ, Mária. Pojem jazykovéj hry u neskorého Wittgensteina. In *Ostium*, 2007, 3, č. 2. [online]. Dostupné na internete: <<http://www.ostium.sk/sk/pojem-jazykovéj-hry-u-neskoreho-wittgensteina/>>, overené 1. 10. 2020.

¹² SAČKOVÁ, ref. 11.

¹³ KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1979, s. 57 – 58.

Kanta ide o také apriórne poznanie, ktoré je nezávislé od úplne akejkoľvek skúsenosti.¹⁴ Pojmy, ktoré získavame, sa reťazia do súdov. Súd, ako uvádza Kant, je logické spojenie subjektu a predikátu. Ak predikát B prináleží k subjektu A ako niečo, čo je v pojme A obsiahnuté, ide o *analytický* alebo *vysvetľujúci* súd, keďže k pojmu subjektu nič nepridáva, žiadny nový poznatok, ale ho iba rozčleňuje na čiastkové pojmy, ktoré sú v ňom myslené.¹⁵ Takým súdom je napríklad veta: „*Demokracia je vláda ľudu*.“ Tento súd je iba analýzou pôvodného gréckeho významu pojmu demokracia (δημος + κράτος = δημοκρατία). Ak predikát B leží úplne mimo pojmu A a spája sa s ním do jedného súdu, ide o pojem syntetický alebo rozširujúci, keďže k pojmu subjektu pridáva predikát, ktorý v ňom vôbec nebol inherentne obsiahnutý a žiadnym rozborom z neho nemohol byť vyvodенý.¹⁶ Za syntetický možno považovať súd „*Demokracia je politický režim založený na politickej rovnosti občanov*.“ Myslíme si, že je možné formulovať takúto základnú predstavu o demokracii. Čím sa od seba odlišujú antická demokracia a demokracie 19., 20. a 21. storočia, ale i rôzne ideologické prístupy a teoretické perspektívy v politickej filozofii, ktoré produkujú určitú predstavu o demokracii, je práve obsah pojmu „politická rovnosť“ či relatívna elasticnosť pojmu „občania“, kto je a kto nie je zahrnutý do „demosu“. Na základe toho variuje aj to, ako sa chápal samotný pojem „demokracia“ v jej jednotlivých historických konfiguráciách.

Michel Foucault sa zamýšľa, „*ako je možné, že slová (...) sa môžu nezadržateľne vzdávať od svojho pôvodného významu a získavať príbuzný zmysel, či už širší, alebo obmedzenejší?*“¹⁷ Foucault je presvedčený, že veľká revolúcia prišla so zavedením abecedného písma, ktoré nahradilo figuratívne, symbolické písmo: kým symbolické písmo sa usilovalo spriestorňovať reprezentácie, abecedné písmo upúšťa od načrtávania reprezentácie tým, že v priestore ľudia už viac nezapisujú svoje idey, ale zvuky. Pretnutie paralelizmu medzi písmom a reprezentáciou umožňuje to, že arbitrárne znaky jazyka a písma dávajú ľuďom prostriedok zaručujúci vlastníctvo ich ideí a tiež ich odovzdávanie ostatným.¹⁸

Diskontinuitu pre dejiny myslenia a ideí, teda fakt, že nejaká kultúra po uplynutí nejakého času prestane myslieť tak, ako to robila dovtedy, a začne premýšľať iným spôsobom, je ťažké odhadnúť a načrtnúť určité rozdelenie.¹⁹ Deje sa to, že z času na čas veta môže vyjadrovať nový zmysel (§ 4.027), no musí to robiť starými výrazmi (§ 4.03).²⁰ Touto vlastnosťou sa vyznačujú aj jednotlivé slová. Demokracia nedisponovala tým istým významom po celú dobu existencie tohto pojmu. Dokonca možno tvrdiť, že v rámci tej istej časovej jednotky či priestorovej lokácie neexistuje žiadna jedna, spoločná, predstava o demokracii v zmysle reflexie reality, v závislosti

¹⁴ KANT, ref. 13, s. 58.

¹⁵ Tamže, s. 62.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ FOUCAULT, Michel. *Slová a veci: Archeológia humanitných vied*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 127.

¹⁸ FOUCAULT, ref. 17, s. 130. Tu by sme mohli ešte doplniť Foucaulta a dodať, že myslenie je vo svojej podstate zaobchádzanie so znakmi: keď píšeme, realizujeme túto činnosť rukou, keď hovoríme, pracujeme so znakmi ústami a hlasivkami, a ak myslíme, predstavujeme si znaky a obrazy (WITTGENSTEIN, ref. 9, s. 32).

¹⁹ FOUCAULT, ref. 17, s. 65.

²⁰ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava : Kalligram, 2003, s. 67.

od ktorej subjekt utvára svoju predstavu a následne ju v podobe písaného alebo rečového aktu tlmočí. Wittgenstein píše, že veta je obrazom skutočnosti, tak ako si ju myslíme (§ 4.01).²¹

Foucault hovorí zasa o „*sukcesívnosti jazyka*“. Idea je jednoduchá operácia, no jej vyslovenie je postupným procesom: človek nedokáže vyslovovať myšlienky naraz a vcelku, tak ako sa javia v jeho mysli, ale je schopný artikulovať zvuky iba po jednom, čím sa jazyk odlišuje od reprezentácie, ktorú reprezentuje a tiež od znakov; jazyk je vo svojej podstate „*analýzou myslenia*“²². Podľa Martina Heideggera „*hovorit*“ znamená nahlas vyjadrovať pohyby ľudskej mysle. Ľudské vyjadrovanie je vždy „*predstavovaním*“²³. Heidegger vo svojom druhom zväzku diela *Nietzsche*, konkrétne vo svojej interpretácii Descartovho výroku „*Cogito ergo sum*“ a toho, čo podľa neho Descartes myslel slovesom *cogitare*, predkladá tézu, že proces ľudskej subjektívnej percepcie je doslova „*pred-stavovaním*“. Človek si niečo kladie pred seba, pred-stavuje si zo seba samého, a tak je celé bytie určované subjektom v pred-stavovaní, tým, čo si človek stavia pred seba a zo seba.²⁴ „*Výraz cogitare chápe Heidegger ako prisvojenie si pred-staviteľného.*“²⁵

Kant píše, že „*naša predstava vecí, ako sú nám dané, neriadi sa podľa nich ako vecí osebe, ale naopak, tieto predmety ako javy sa riadia podľa spôsobu nášho predstavovania*“²⁶ Wittgenstein to nazýva, že si robíme obrazy faktov (§ 2.1).²⁷ Všetky naše názory, vzťahy, veci, na ktoré nazeráme, sú iba predstavou javu a nie sú samy osebe: ak by sme odstránili seba samých, zmizli by všetky vlastnosti a vzťahy objektov v čase a priestore, dokonca by zmizol aj samotný priestor a čas, veci ako javy by nemohli existovať samy osebe.²⁸ Podľa Kanta „*javy nie sú vecami samy osebe, ale sú hrou našich predstáv*“²⁹. Čas a priestor považuje za apriórne predstavy, ktoré sa v nás nachádzajú skôr, než do našej mysle vstúpi prostredníctvom vnemu istý skutočný predmet; sám priestor nie je ničím iným než predstavou v tom zmysle, že v priestore nie je nič okrem toho, čo sa v ňom skutočne predstavuje.³⁰ Kant ukázal, že „*čisté kategórie samy osebe nemajú vôbec žiadny objektívny význam*“.³¹ Samotná reflexia reality teda nie je realitou samotnou, ale subjektívnym postojom k nej. Od tejto predstavy sa sekundárne utvárajú individuálne hodnotenia a očakávania. Subjektívne projekcie reality, ktorými človek následne reflektuje skutočnosť, hodnotí ju, pripisuje významy a formuje si postoje, majú pôvod v emocionálnej rovine, rovine pocitov.

²¹ WITTGENSTEIN, ref. 20, s. 63.

²² FOUCAULT, ref. 17, s. 97 – 98.

²³ HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha : OIKOYMENH, 2006, s. 47.

²⁴ Pozri tiež HEIDEGGER, Martin. *Co znamená myslit*. Praha : OIKOYMENH, 2014, s. 20 –26.

²⁵ JEŠIČ, Milovan. Heidegger, Descartes a metafyzika subjektivity. In: *Filozofia* 2010, 65, č. 2, s. 135.

²⁶ KANT, ref. 13, s. 45.

²⁷ WITTGENSTEIN, ref. 20, s. 39.

²⁸ KANT, ref. 13, s. 88 – 89, 355.

²⁹ KANT, ref. 13, s. 512.

³⁰ KANT, ref. 13, s. 540.

³¹ KANT, ref. 13, s. 527.

Z jeho úvah vyplynulo, že „*predmety, s ktorými máme čo do činenia v skúsenosti, nie sú vôbec vecami samej osebe*“³² (ako ich Kant nazýva „*Ding an sich*“). Svet vecí osebe je pre nás nepoznatelný. Predstava, ktorú sme si vytvorili o demokracii, sa isto vzťahuje k nejakej veci osebe, napriek tomu však nepoznáme pravdu o demokracii, pretože k veci osebe dospievame iba prostredníctvom predstavy, ktorú sme si o nej urobili v každej historickej epoche: vec osebe nemôžeme oddeliť od diskurzov, v ktorých je pre nás zovretá.³³ To, čo je demokracia mimo akejkoľvek historickej perspektívy, sa nikdy nedozvieme; nemôžeme vedieť, čím by pre nás bola bez habitu diskurzu.³⁴

Teórie demokracie ako súčasť politickej teórie a spoločenských vied

Kým v prvej časti sme sa venovali demokracii ako problému jazyka, v tejto časti vyčleníme teórie demokracie ako súčasť väčšieho celku politickej teórie a pokúsime sa ne nazrieť z pohľadu metodológie spoločenských vied – pomocou kritérií, ktorými sa odlišujú od metodológie prírodných vied.

Teórie demokracie tvoria súčasť politickej teórie, ktorá sa dlho vyvíjala: najskôr ako súčasť filozofie, neskôr politickej filozofie a sociológie. Teórie demokracie možno považovať za súhrnný názov pre všetky čiastkové myšlienkové konštrukcie, ktoré ako určitý výsek z politickej teórie slúžia na skúmanie segmentu alebo vrstvy našej politickej reality, problematizujúci históriu idey vlády ľudu, deľby moci, politickej rovnosti, občianskych slobôd a politických práv, oblasť inštitúcií, procesov a mechanizmov zastupiteľskej vlády a priamej politickej účasti občanov na politickej moci. Teórie demokracie možno chápať ako množinu, ktorá v sebe zahŕňa konkrétne, samostatné teórie demokracie, ale možno sem zaradiť i rôzne úvahy o demokracii, ktoré nemajú povahu nejakého uceleného konceptu alebo teórie, ale nejakým spôsobom pojednávajú o tom, čo politická teória nazýva súhrnne demokratický politický systém. Teórie demokracie sú teóriami a) o praxi – vysvetľujú, ako demokracie fungujú (deskriptívny, resp. empirický rozmer); b) o tom, ako môže byť táto prax modifikovaná alebo transformovaná (normatívny rozmer).³⁵

³² KANT, Immanuel. *Kritika praktického rozumu*. Bratislava : Spektrum, 1990, s. 91.

³³ VEYNE, Paul. *Foucault, jeho myšlení, jeho osobnost'*. Praha : Filosofia, 2016, s. 23.

³⁴ VEYNE, ref. 33, s. 65.

³⁵ CORCORAN, Paul. The limits of democratic theory. In: DUNCAN, G. (ed.): *Democratic theory and practice*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983, s. 22 – 23. To, že teórie demokracie sú teóriami o praxi, je pomerne dôležité tvrdenie, keďže sa v prírodných vedách, ako je fyzika, alebo aj v humanitných vedách, napríklad v ekonómii, stretávame aj s teóriami, ktoré sú alebo dlhý čas boli teóriami bez naviazania na prax a trvalo, kým sa stali teóriami o praxi – či už sa posunuli hranice poznania, alebo dozreli spoločenské pomery. Aj v dejinách politického myslenia nájdeme autorov, ktorých texty sa ukázali ako nadčasové. K mnohým, aj keď niekedy zavádzajúcim analógiám so súčasnosťou dochádza v prípade antických úvah o demokracii. Avšak texty, ktoré takpovediac predbehli svoju dobu, sa objavovali aj v priebehu novoveku. Sú nimi diela Thomasa Paina alebo aj rôzne demokratické či republikánske utópie, napríklad *opus magnum* Jamesa Harringtona *Republika Oceána* (1656). Neboli však v pravom zmysle „teóriami o teórii“: aj keď na svoju dobu mohli pôsobiť revolučne, vždy predstavovali návrh konkrétnej spoločenskej reformy – teda uvažovali o tom, ako modifikovať realitu vychádzajúc z prítomnej spoločenskej paradigmy.

Pre teórie demokracie možno použiť všeobecne zaužívanú definíciu pre akúkoľvek teóriu: teória je „*ucelený súbor výrokov, ktoré systematicky vysvetľujú určitý jav a usilujú sa o odhalenie jeho príčin, dôsledkov alebo jeho vnútorného usporiadania a obvykle sa usiluje o zovšeobecnenie tohto javu*“.³⁶ Základné funkcie, ktoré by každá teória mala plniť, sú: explanatórna (vysvetlenie javu, jej príčin alebo vnútorného usporiadania), komparatívna (porovnanie javu s podobnými, hľadanie spoločných a rozdielnych črt), *prediktívna* (odhadovanie budúceho vývoja spojeného s daným javom), *normatívna* (porovnanie aktuálneho stavu so stavom vhodným alebo ideálnym a navrhnutie cesty k tomu stavu), *konštitutívna* (pôsobením na prax teória mení prax).³⁷

Úlohou teórií v spoločenských vedách nie je za každú cenu vyslovovanie predpovedí, ale mapovanie, skladanie pozorovaných dát po kúskoch. Úlohou vedcov spoločenských vied je posudzovať, ale nie predvídať, pretože spoločenské javy nie je možné predvídať.³⁸ To je významná charakteristika, ktorá odlišuje spoločenské vedy od prírodných vied.³⁹ Karl Popper, hoci sa nevyjadruje všeobecne o spoločenských vedách, píše o napätí medzi fyzikou a sociológiou. Jeho úvahy sú smerodajné aj pre naše uvažovanie o demokracii a teóriách demokracie. V *Biede historicizmu* v prvom kroku kritizuje metodologický naturalizmus⁴⁰ a v druhom kroku historicizmus⁴¹. Pozrime sa na niektoré námietky voči metodologickému naturalizmu.

Generalizácia a pozorovanie

Fyzikálne zákony sa dajú odvodiť generalizáciou z pozorovania. Možnosť generalizácie v prírodných vedách spočíva v jednote prírody, v tom, že vždy za určitých podmienok nastávajú určité veci. Takýto prístup v spoločenských vedách by však generoval klamnú a zavádzajúcu teóriu, pretože by vo svojom základe odmietala predpoklad, že sa spoločnosť vyvíja alebo že vôbec existuje nejaký vývoj spoločnosti. Podobné podmienky vznikajú iba v rámci jednotlivých historických období, čiže nejestvuje žiadna dlhotrvajúca ustálenosť, na ktorej by sa dala založiť dlhodobá generalizácia, s výnimkou triviálnych pravidielností.⁴²

³⁶ KRATOCHVÍL, Petr. *Teorie evropské integrace*. Praha : Portál, 2008, s. 19.

³⁷ KRATOCHVÍL, ref. 36, s. 21 – 22.

³⁸ ISER, W. *Jak se dělá teorie*. Praha : Karolinum, 2009, s. 17 – 18.

³⁹ Názov spoločenské vedy možno chápať v širšom význame ako zastrešujúci humanitné a sociálne odbory, ako „*dve vzájomne sa podmieňujúce a dopĺňajúce relevantné zložky spoločenských vied*“, tak, ako o tom uvažujú Černík a Viceník. Zatiaľ čo predmetom štúdia prvých je ľudské konanie, v prípade druhých sú to sociálne systémy, resp. podsystemy. Politológiu, politické vedy, resp. politickú teóriu podľa tohto radíme do sociálnych vied ako vedu, ktorá sa zaoberá politickým podsystemom ľudskej spoločnosti (ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava : IRIS, 2011, s. 140 – 143).

⁴⁰ Metodologický naturalizmus vychádza z tézy, že neexistuje žiadna oblasť, na ktorú by nebolo možné rozšíriť metódy prírodných vied.

⁴¹ Historicizmus možno označiť ako prístup k spoločenským vedám, podľa ktorého hlavným cieľom spoločenských vied je historická predpoveď a tento cieľ je možné dosiahnuť odhalením zákonitostí v pozadí historického vývoja.

⁴² POPPER, Karl. *Bida historicizmu*. Praha : OIKOYMENH, 1994, s. 15 – 16.

Pred teórie demokracie to stavia niektoré výzvy. Moderný koncept demokracie – liberálna zastupiteľská demokracia – a moderné teórie demokracie sa v Európe rozvíjali v dvoch veľkých prúdoch politického myslenia. Prvým je konzervatívno-liberálny britský prúd, druhým je francúzsky, potenciálne radikálne viac kolektivistický rousseauovský prúd – hoci ide o veľké zjednodušenie, môžeme hovoriť o jednej veľkej tradícii zostavenej zo spoločných zdrojov: Slávnej anglickej revolúcie a Veľkej francúzskej revolúcie.⁴³

Demokracia, ako ju poznáme dnes, sa začala rozvíjať v USA a v západnej časti Európy od polovice 19. storočia v súvislosti s inklúziou nepriviligovaných vrstiev a rôznych spoločenských skupín⁴⁴ – početnej robotníckej triedy a neskôr ženskej časti populácie – do politiky a tento vývoj pokračoval v prípadoch niektorých krajín až do polovice 20. storočia, v prípade krajín štátneho socializmu až do začiatku 90. rokov. Vo všeobecnosti môžeme hovoriť o rozvoji masovej politiky⁴⁵. Stein Rokkan hovorí v tejto súvislosti o prekonávaní tzv. prahov [thresholds], pričom identifikoval štyri prahy demokratizácie: prah legitimacy, prah inkorporácie, prah reprezentácie a prax exekutívnej moci.⁴⁶

Tento vývoj je možné zasadiť do širšieho rámca európskeho novoveku, moderny, no prechádza industriálnou i postindustriálnou érou, prechádza niekoľkými vedeckými a technickými revolúciami. Keďže podobné podmienky vznikajú iba v rámci jednotlivých historických období, je dôležitá otázka, do akej miery sú naše teoretické predstavy, pojmy a ich obsahy prežité alebo – naopak – stále adekvátne a do akej miery umožňujú deskripciu a vysvetlenie nových problémov. No a napokon je v hre i provokačná otázka, či práve v súčasnosti nestojíme na prahu „zrodu nového veku“, revolúcie globálneho charakteru, pri ktorej sa odohráva premena novovekého typu racionality na neklasický typ racionality⁴⁷ a dnes ešte o jej podobe toho veľa povedať nevieme.

Súčasný problém teórií demokracie, ktorý spočíva v značných ťažkostiach vypozerovať a reflektovať komplexnosť reality, prinášať odpovede a riešenia na najväčšie súčasné výzvy, môže prameniť i z toho, že na nové podmienky stále aplikujeme staré metódy a prístupy. Pokúšať sa o formulovanie zovšeobecnení je možné, ak si uvedomíme historickosť určitých foriem demokracie. Nemožno napríklad vytvárať analógie a súvislosti medzi modernou demokraciou a antickou demokraciou, nebudaj medzi nimi hľadať ustálenosti, ktoré by sme mohli zovšeobecniť.

⁴³ CORCORAN, ref. 35, s. 14.

⁴⁴ Je známe, že až v priebehu 19. storočia sa prestáva chápať demokracia ako priama demokracia, ale pojem demokracia sa začína používať na opísanie systému nepriamej, zastupiteľskej parlamentnej vlády. V Spojených štátoch sa rozšírilo volebné právo na väčšinu mužskej populácie až v 20. a 30. rokoch 19. storočia. Vo Francúzsku dostali muži volebné právo v r. 1848, ale riadna parlamentná vláda bola zavedená až v r. 1871. V Británii existovalo parlamentné zriadenie stabilne od r. 1688, ale právo voliť začalo byť rozširované na väčšinu mužského obyvateľstva až od r. 1867 (BIRCH, Anthony Harold. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. New York : Routledge, 2007, s. 110).

⁴⁵ HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně, 2004, s. 27.

⁴⁶ FLORA, Peter. – KUHNLE, Stein. – URWIN, Derek. *State Formation, Nation-building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan : Based on His Collected Works*. Oxford : Oxford University Press, 1999. s. 246.

⁴⁷ ČERNÍK, Václav – VICENÍK, Jozef – VIŠŇOVSKÝ, Emil. *Historické typy racionality*. Bratislava : IRIS, 1997, s. 39.

Dokonca existujú výrazné zlomy medzi chápaním demokracie v druhej polovici 19. storočia a v druhej polovici 20. storočia – teda politickej konfigurácie, ktorá sa utvorila po druhej svetovej vojne v západnej Európe. To nám bráni v tom, aby sme dokázali zostaviť teoreticky účinné generalizácie týkajúce sa demokracie naprieč týmito historickými obdobiami. Podobne sa práve i dnes môžeme dostávať do podobného nesúladu s modernou demokraciou a môžeme byť svedkami utvárania novej konštelácie prvkov, ktorá by sa mala patrične odraziť i v teórii. Zatiaľ však možno stále pozorovať snahy hľadať určité nadepochálne podobnosti, na základe ktorých by sme mohli aplikovať „staré“ riešenia. Toto „hľadanie sa“ vo vedeckom bádani sa prejavuje ako kríza, ako „*obdobie, v ktorom vedecké problémy nadobúdajú charakter anomálií, t. j. problémov, ktoré sa nedajú riešiť na danom explanačnom základe.*“⁴⁸

Experiment a novosť

Fyzikálny experiment sa odohráva väčšinou v umelej izolácii, aby sa jeho opakovanie odohrávalo v podobných podmienkach, pretože za podobných podmienok možno očakávať i podobné výsledky. Sociologické experimenty však nie je možné realizovať ako prírodovedné: neuskutočňujú sa v umelej izolácii, odtrhnuté od okolitého sveta v laboratóriu, pretože by chýbali práve tie faktory, ktoré sú často veľmi dôležité.⁴⁹ História sa nemôže opakovať na tej istej úrovni. Kým vo fyzike sa nemôže stať nič skutočne nové, maximálne môže dôjsť k novému usporiadaniu alebo kombinácii starých prvkov, v sociológii nie je možné zopakovať experiment za tých istých podmienok, pretože staré faktory v novom usporiadaní už nikdy nie sú starými faktormi a hoci nová udalosť môže byť porovnávaná s predchádzajúcimi, vždy bude určitým spôsobom nová a unikátna.⁵⁰

Experiment sa v teóriách demokracie na rozdiel od sociológie nezvykne používať. Pre prácu s dátami na podporenie argumentácie sa často vyžívajú spracované sociologické výskumy. Účinnosť či praktickosť danej teórie, konceptu alebo modelu možno preveriť jedine jeho skutočnou realizáciou v praxi – vo väčšine prípadov ústavne alebo legislatívne ukotvenou. Existujú však určité výnimky, pri ktorých možno uskutočniť experiment v rámci určitého modelovania situácií: poväčšine sa to týka skúmania správania a rozhodovania zámerne vybraných vzoriek jednotlivcov (podľa veku, vzdelania, profesie a pod.) v rámci deliberatívnych experimentov. Na základe nich sa následne koncipujú či modifikujú rôzne teórie deliberatívnej demokracie. Veľakrát sa však takéto výskumy realizujú priamo v praxi, keď do mechanizmov deliberatívneho rozhodovania vstupujú skutočné problémy.

⁴⁸ ČERNÍK, ref. 47, s. 37.

⁴⁹ POPPER, ref. 42, s. 17.

⁵⁰ Tamže, s. 18 – 19.

S ďalšími uvedenými skutočnosťami týkajúcimi sa sociologických experimentov však musíme počítať aj v teóriách demokracie. Po prvé, žiadna teória demokracie nemôže byť abstrahovaná a izolovaná od širšieho okolia. Konzekvenencie pre teórie demokracie spočívajú práve v konkrétnej empirickej skúsenosti a historickom situovaní: niektoré z nich môžu byť v priebehu času neaplikovateľné. Efemérnosť a kontextuálnosť teórií demokracie sú jedným z faktorov, ktorý často politológovia alebo filozofi vedome či nevedome neradi pripúšťajú. Napríklad kampane demokratických volieb prebiehali úplne inak v dobe, keď sa posolstvá politikov mohli šíriť výlučne osobným kontaktom, tlačou alebo rozhlasom, a inak prebiehajú v multimedialnej ére televízie a internetu.

Po druhé skúmať určitý politický jav v čase t_1 a t_2 vždy prináša iné výsledky, pretože správanie občanov, voličov a politikov je v závislosti od času variabilné, nikdy nemôžeme dostať naskrz identický výsledok. Môže byť vedecky lákavé porovnávať nástup fašistickej ideológie a ideológie národného socializmu, logiky ich fungovania napr. so stalinistickým režimom alebo s nárastom neofašizmu, rasizmu a antiliberálnych tendencií v druhom desaťročí 21. storočia v Európe. Aj keď možno nájsť určité analógie, motívy, spoločné príčiny, nemožno sa nechať uniesť v metódach i hodnotení historickou skúsenosťou.

Zložitosť sociálnych javov

V predchádzajúcej stati sme sa sústredili na samotný experiment, skúmanie a bezprostredné umiestnenie určitého javu v čase, pričom sme vyzdvihli nemožnosť existencie „nadčasovej“ teórie demokracie s okolnosťami, ktoré takýto výskum zahŕňa a mal by zohľadňovať. V tomto bode sa sústredíme na samotnú črtu zložitosti spoločenských fenoménov.

Nemožnosť zjednodušovania problémov a javov v sociológii spočíva v dvojitej zložitosti: zložitosti, ktorá vyplýva z nemožnosti umelej izolácie, o ktorej sme sa zmienili vyššie, a zo zložitosti spoločnosti, ktorá v sebe zahŕňa psychológiu – duševný život jedincov, ktorá v sebe zahŕňa biológiu a tá zasa chémiu a fyziku, kým v prírodných vedách sa skúmajú osobitne psychologické, biologické, chemické alebo fyzikálne javy.⁵¹ K tomu treba zahrnúť však i ľudské konštrukty: kultúru, vzájomnú prepojenosť a komplexnosť jednotlivých spoločenských podsystemov.

Táto zložitosť sa odráža i v teóriách demokracie: jednotlivé javy demokratických politických systémov sú v podstate navrstvením kultúry vrátane politickej, ľudského myslenia a konania, mravov, psychológie, právnych noriem, tradícií, dejinnej unikátnosti okolností, ktoré sa práve odohrávajú na pozadí atď. To by mal zohľadňovať aj výskum v teóriách demokracie.

⁵¹ POPPER, ref. 42, s. 19 – 20.

Skúmať napríklad demokratické voľby nemožno len na základe programovej analýzy programov politických strán, nestačí hodnotiť úroveň participácie občanov alebo kvalitu demokraciu len od absolútnych čísel ich účasti vo voľbách. Takýto výskum musí brať do úvahy veľké množstvo faktorov vrátane stranického a volebného systému, spoločenských nálad, charakterov kandidátov, skladby jednotlivých spoločenských skupín, perspektív sociálnej psychológie, analýzy tém a jazyka politickej kampane atď.

Ťažkosť presnej predpovede a objektivita hodnotenia

Predpovedať nejakú udalosť v spoločenských vedách je nielen že veľmi ťažké, či už prihliadajúc na zložitosť sociálnych štruktúr, ale v podstate nie je možné vedecky presne predpovedať akúkoľvek sociálnu udalosť, pretože ak by sa podarilo zostaviť detailný kalendár sociálnych udalostí, jeho zverejnenie by viedlo ľudí ku konaniu, ktoré by ho vzápätí vyvrátilo.⁵² Takáto predpoveď by v podstate mohla v budúcnosti naplneniu udalosti zabrániť.

V teóriách demokracie sa nestretávame často s predpoveďami, s víziami toho, ako bude demokracia vyzerať v budúcnosti. Prevažujú tieto modely usudzovania:

1. *Deskriptívny (empirický) model* opisuje javy, procesy a systémy tak, ako v daný moment vyzerajú, spočíva teda v utváraní usporiadanej množiny poznatkov charakterizujúcich štruktúru alebo správanie sa určitého systému za účelom poznania podstaty jeho fungovania.

2. *Normatívny model* sa sústreďuje na hľadanie optimálnych riešení, na to, ako by mala prebiehať tvorba politických rozhodnutí, snaží sa stanoviť podmienky, ktoré by mal politický proces spĺňať.

Medzi týmito dvoma modelmi existuje veľa rozmanitých pozícií, ktoré sa usilujú preklenúť priepasť medzi normatívnym ideálom a deskriptívnou realitou. Veľmi zriedka sa stáva, že by sme nachádzali v teóriách demokracie deskriptívny alebo normatívny model v čistej podobe.

V spojitosti s ťažkosťou presných predpovedí bojujeme v spoločenských vedách rovnako s faktorom neistoty a takisto s objektivitou hodnotenia pri pozorovaní. Fakt je, že vedec a predmet jeho skúmania patria do toho istého sveta, vedec sa nikdy nedokáže odosobniť a postaviť sa nad predmet svojho výskumu ako úplne nezainteresovaná osoba.⁵³ Osoba vedca však predstavuje i ďalšiu komplikáciu. Každý vedec má svoje osobné záujmy a presvedčenie, preto v spoločenských vedách nájdeme toľko rôznych postojov, koľko ich je možné nájsť v spoločnosti.⁵⁴ Svedčí o tom aj pluralita názorov v teóriách demokracie. Pokiaľ ide o osobu vedca, musíme počítat' do určitej miery s jeho obmedzenou intelektuálnou schopnosťou, ale predovšetkým s rôznymi kognitívnymi filtrami, disonanciami, s kauzálnymi atribúciami a pod.

⁵² Tamže, s. 20 – 21.

⁵³ Tamže, s. 21.

⁵⁴ Tamže, s. 22.

Záver

V Spojených štátoch a západnej Európe nastáva proliferačia výskumu v oblasti teórie a praxe demokracie po druhej svetovej vojne.⁵⁵ Narastá množstvo autorov a textov, ktoré sa venujú definovaniu, kritériám demokratických politických systémov, zameriavajú svoju pozornosť na fungovanie zastupiteľských inštitúcií, volebné a rozhodovacie mechanizmy i možnosti a rozsah zapojenia občanov do politického procesu. Keď vezmeme do úvahy už len otázku rôznych prívlastkov demokracie, ktorá nie je len otázkou teoretickou, ale zasahuje aj do empirického výskumu demokracie, počet rôznych „typov“ demokracie sa zväčšuje exponenciálne. John Dryzek sa obmedzil na 54 verzií demokracie, no zároveň konštatoval, že jeho zoznam nie je zďaleka vyčerpaný.⁵⁶ Postupne sa vytvoril akoby svojbytný svet teórií demokracie, ktorý síce komunikoval s politickou praxou a reagoval na ňu, no reprodukoval sa práve cez nové prístupy, koncepcie a teórie, ktoré na seba odkazovali a nadväzovali. Utvorilo sa veľa rôznych delení, typológií a kritérií, podľa ktorých dnes posudzujeme demokratické režimy. Zároveň v teóriách demokracie nastala určitá diferenciacia špecializácií a vznikol tak zložitý a komplexný systém, ktorý má svoje pravidlá a disponuje schopnosťou pozorovať a reflektovať sám seba. Teórie demokracie si zároveň dokážu autonómne nastolovať problémy, ktoré následne riešia. Tie sa objavujú na základe toho, s akou predstavou demokracie daný prístup pracuje. To, že existujú demokratické či nedemokratické režimy, vieme povedať až na základe kritérií, ktoré musia byť vyslovené a stanovené už pred samotným konštatovaním toho, že kvalitatívne rozoznávame medzi demokratickými a nedemokratickými režimami. To, že je nejaký jav (napr. prepojenosť oligarchie s demokraticky volenými politikmi, klesajúce masové členstvo a aktivizmus v politických stranách, voličský abstencionizmus abstinencionizmus) vnímaný ako problém, je možné až základe kroku, ktorý mu predchádza, a teda existencia určitej dispozície, vedenia, teoretického vybavenia – a v neposlednom rade hodnotového systému, cez optiku ktorého je daný jav možné rámcovať ako problematický.

V našej štúdii sme poukázali práve na to, akým spôsobom sa utvárajú predstavy o demokracii: demokracia je ako „produkt“ kognitívnych procesov a rečových aktov, odohrávajúcich sa prostredníctvom jazyka takým pojmom, ktorého obsah a význam sa mení v závislosti od dobového a sociálneho kontextu. Toto je skutočnosť, ktorú si nie vždy uvedomujú rôzni komentátori, analytici či vedeckí pracovníci pri vyslovovaní súdov o demokracii. Teórie demokracie, ktoré sa formujú na základe týchto predstáv, sú do veľkej miery ovplyvnené týmito predstavami o demokracii, rozšírenými a zakorenenými v našich spoločnostiach. Tie sa viac-menej môžu prelínať s prevládajúcou ideologickou paradigmatou, ktorá dominuje v danej spoločnosti a je reproduko-

⁵⁵ Pod proliferačiou máme na mysli všeobecne „hojné množenie, bujnenie“, nepoužívame ho vo význame, aký mu pripísal filozof Paul Karl Feyerabend vo svojej koncepcii epistemologického (resp. metodologického) anarchizmu.

⁵⁶ DRYZEK, J. *Democratic Political Theory*. In GAUS, Gerald. – KUKATHAS, Chandran. (eds.). *Handbook of Political Theory*. London : Sage, 2004. s. 143.

vaná intelektuálmi, akademikmi, politikmi či novinármi. Táto poznámka je osobitne dôležitá pri ambíciách uprednostňovať či legitimizovať niektoré artikulácie pojmu demokracia naprieč historickými obdobiami alebo odlišnými kultúrami. Pri vedeckej práci s daným terminologickým aparátom môže týmto spôsobom dôjsť k veľkým nepresnostiam a skresleniam, ktorým je žiaduce sa vopred vyhnúť. Prvým krokom by malo byť osvojenie si predložených metodologických východísk a predpokladov formulovaných postpozitivistickou vedou. Je preto potrebné si uvedomiť kontingentnosť, náhodilosť či historickosť myslenia a vedeckého diskurzu o demokracii. Kľúčové je pamätať na to, že k demokracii môžeme pristupovať iba prostredníctvom predstáv, ktoré si verejnosť alebo vedci vytvárajú v danej historickej epoche. Odborný diskurz o demokracii je zároveň súčasťou vedeckých diskurzov spoločenských vied. Vzhľadom na postpozitivistický charakter súčasnej vedy, existujú viaceré mantinely, ktoré sa vzťahujú aj na vedecký výskum o demokracii. V duchu kritického racionalizmu nám nezostáva nič iné ako existujúce vedenie o demokracii, ktoré sa reprodukuje prostredníctvom teórií demokracie, postupne zlepšovať tým, že ukážeme, čo je v ňom nepresné či mylné. Vedecká pravda, podobne ako samotná demokracia je v tomto duchu regulatívny ideál, ako píše Popper, je teda len mierou priblíženia sa k tomu, čo by sme mohli považovať za konečnú pravdu.